

Stulecie rocznicy otwarcia pierwszej wystawy Ekspresjonistów Polskich (potem Formistów) w TPSP w Krakowie obchodzą 4 listopada 2017 roku, 7 listopada przypada rocznica bolszewickiego przewrotu, który został nazwany Rewolucją Październikową. Te dwie rocznice, choć o bardzo odmiennej randze i innym zakresie, mogą uprzytomnić początek nowej epoki w historii polityczno-społecznej świata i Polski, ale także w historii sztuki polskiej.

Zawieszenie działań na frontach I wojny światowej przegranej przez Niemcy i Austrię na Zachodzie, a z kolei przegranej przez Rosję na Wschodzie, stworzyło po raz pierwszy od upadku Rzeczypospolitej Obojga Narodów możliwość walki o niepodległość, rozpoczętą proklamacją niepodległości przez cesarzy niemieckiego i austro-węgierskiego z 5 listopada 1916 roku, w wyniku której powstała w Warszawie 15 stycznia 1917 roku Tymczasowa Rada Stanu w Królestwie Polskim – pierwsza polska władza polityczna. Po jej dymisji 25 sierpnia 1917 powołano 5 listopada Radę Regencyjną, od której 11 listopada 1918 roku przejął władzę wojskowy Józef Piłsudski – Tymczasowy Naczelnik Państwa. Ta data została przyjęta za początek II Rzeczypospolitej. Niepodległość Polski została potwierdzona w traktacie wersalskim podpisanym w 1919 i ratyfikowanym w 1920 roku. Po zwycięskich walkach: powstaniu wielkopolskim (1918–1919), trzech powstaniach śląskich (1919, 1920 i 1921), walkach polsko-ukraińskich o Lwów i wojnie polsko-ukraińskiej z Zachodnioukraińską Republiką Ludową (1918–1919), konflikcie polsko-litewskim o Wilno, konflikcie polsko-czechosłowackim o Śląsk Cieszyński, a przede wszystkim wojnie z Rosją Radziecką (od 1919), zakończonej traktatem pokojowym w Rydze w 1921 roku – II Rzeczpospolita określiła w 1922 roku swoje granice. Konstytucja tzw. marcowa z 1921 roku wprowadziła egalitarny ustrój

republikę demokratyczną o parlamentarno-gabinetowym systemie rządów.

W tym samym czasie, co pierwsza wystawa Ekspresjonistów Polskich zostało założone w Poznaniu pismo „Zdrój”. Poprzedziło ono powstanie Zrzeszenia Artystów „Bunt”, którego pierwszą wystawę otwarto 1 kwietnia 1918. Na przełomie 1918 i 1919 roku w związku z wystawami Jesienną i Wiosenną, przygotowanymi przez Stowarzyszenie Artystów i Zwolenników Sztuk Pięknych w Łodzi, powstała trzecia ważna grupa żydowskich ekspresjonistów Jung Idysz. Grupa Formistów (dawnych Ekspresjonistów Polskich) miała związki z Warszawą i Lwowem, gdzie spotkała się z oddziaływaniem Buntu. Po 1920 roku powstały literacko-artystyczna grupa „Zdrój”, związana z poznańskim pismem, krąg krakowskiego pisma „Zwrotnica” oraz ekspresjonistyczno-futurystyczna warszawska żydowska grupa Chaliastre. Poprzedzone Wystawą Nowej Sztuki w Wilnie (czerwiec 1923) założenie w 1924 roku konstruktywistycznej grupy Blok w Warszawie kończy okres formowania polskiej międzywojennej awangardy.

Zagadnieniom początku polskiej awangardy została poświęcona pierwsza część tego tomu – **AWANGARDA I NIEPODLEGŁOŚĆ**. Jest ona wynikiem VII Konferencji Sztuki Nowoczesnej, zorganizowanej w Toruniu w dniach 7–9 października 2017 roku. Zawiera studia poświęcone dziejom awangardy w Polsce od 1917 roku, na które złożyły się twórczość grup: Formiści, Bunt i Jung Idysz, a także ich oddziaływanie na sztukę w Polsce lat 20. aż do początków Grupy Krakowskiej, założonej w 1929 roku.

Jako temat toruńskiej I Konferencji Sztuki Nowoczesnej w 2005 roku organizatorzy wybrali „Sztuka lat 1905–1923. Malarstwo, rzeźba, grafika, krytyka artystyczna”, by podjąć dyskusję o genezie sztuki współczesnej. Konferencję i wy-

dany rok później tom otwierał mój tekst – wprowadzenie *Koniec wieku czy początek epoki*.

W stulecie powstania w 1905 roku pierwszych europejskich grup awangardowych Fowistów i Die Brücke, a także krakowskiej Grupy Pięciu (Leopold Gottlieb, Wojtkiewicz, Jakimowicz, Niesiołowski) – pierwszej polskiej dwudziestowiecznej grupy artystycznej, autorzy tekstów analizowali nowatorskie zjawiska początku wieku w polskiej sztuce i inspiracje japonizmem (Wyczółkowski, Wyspiański, Boznańska, Weiss, Ruszczyk, Pautsch), prowadzące niekiedy na pogranicza abstrakcji (Czurlanis), inspiracje fowizmem (Stückgold, Gwozdecki), twórczość polskich artystów w kręgu kubizmu (Marcoussis, Hayden, Kisling, Lipchitz, Dunikowski, Halicka, Makowski, Lambert Rudzki), nurt neoklasycyzmu (Glicenstein), potem – po impulsie kubizmu – nowego klasycyzmu (Nadelman, Zak, Merkel, Borowski), ekspresjonistyczne zapowiedzi Ecole de Paris (Leopold Gottlieb, Mela Muter), związki z dadaizmem (Słodki), twórczość przyszlých formistów (Witkacy, Czyżewski, Pronaszkowie). Analogiczne zjawiska dostrzegano w tekstach teoretyków i krytyków sztuki (Przybyszewski, Jelenta, Goldberg, Piotrowski, Basler). W poszukiwaniu odmiennej perspektywy odwoływano się do zjawisk literackich, ujętych w artykule Tomasza Burka *Rok 1905, nie 1918* (1972), który za moment przełomu w kulturze polskiej uznał, kojarzony z wydarzeniami rewolucyjnymi, wspomniany rok 1905.

Publikowany tom nawiązuje do tego wydanego w 2006 roku, stanowiąc jakby jego kontynuację. Jednak na sztukę odradzającego się państwa autorzy patrzą z innej perspektywy, którą niesie 100 lat niepodległości.

Badania nad tym okresem są daleko posunięte. Wszystkie główne grupy mają monografie: *Formiści* Joanny Pollakówny (1972) i najnowsza praca Małgorzaty Geron (2015), *Bunt* (1991) i *Jung Idysz* (1987) autorstwa piszącego te

słowa. Środowisku Warszawy zostały poświęcone opracowania „Bloku”, sięgające warszawskich członków Formistów – *Konstrukttywizm polski* (1987) i *Budowniczość Świata* (2000) Andrzeja Turowskiego, środowisku Lwowa – opracowanie „Artesu” (1975), także sięgające do Formistów i Buntu, Piotra Łukaszewicza. Do tego dochodzą katalogi wystaw grup: *Formiści* w Muzeum Narodowym w Warszawie (1987), *Bunt* w Muzeum Narodowym w Poznaniu (2003), *Rytm* (2001) i kręgu „Zwrotnicy” (2016) w Muzeum Narodowym w Warszawie oraz wiele monografii i wystaw monograficznych artystów, by wspomnieć Niesiołowskiego, Zaka, Zamoyskiego, Czyżewskiego, Pronaszków, Adlera, Berlewiego.

Druga część tomu – **AWANGARDA I REWOLUCJA** – zawiera teksty związane z ogólnopolskim Seminarium Sztuki Rosyjskiej, które odbyło się 28 października 2017 roku w Warszawie.

Opublikowane w tej części teksty przynoszą nowe interpretacje artystycznych zjawisk awangardy środkowej i wschodniej Europy, zarówno w duchowym, intelektualnym, jak i politycznym kontekście. Ich podstawę stanowią porównawcze badania europejskich środowisk artystycznych od Paryża, Monachium, Rzymu, Berlina do Moskwy.

Otwiera tę część tekst poświęcony Stanisławowi Stückgoldowi, pierwszemu polskiemu przedstawicielowi europejskiej awangardy, którego twórczość była bliska fowizmu i ekspresjonizmu. Na kształt awangardy – ekspresjonizmu i abstrakcjonizmu – około 1917 roku w Polsce i środkowo-wschodniej Europie w największym stopniu wpłynęli Wassily Kandinsky i grupa *Der Blaue Reiter*. Autorzy trzech kolejnych studiów przedstawili nowe aspekty twórczości Kandinskiego i jego oddziaływanie. Rosyjskiej awangardzie jest zaś poświęcony tekst zamykający tom.